

O‘zbek va nemis tillarida qo‘rquv konseptini ifodalovchi lisoniy birliklarning qiyosiy tadqiqi

Ilmiy rahbar, **Sapayeva Rayhon Bobojonovna**
Qadamova Ko‘xinur Anvar qizi

UrDU lingvistika (nemis tili) 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbek va nemis tillarida qo‘rquv konseptini ifodalovchi lisoniy birliklarning qiyosiy tahlili bilan qisqacha tanishib chiqamiz. Qo‘rquv hissi psixologik va madaniy fenomen sifatida o‘rganilib, ushbu hissiyotning O‘zbek va nemis tillaridagi lingvistik ifodalari o‘rtasidagi umumiylik va farqlar aniqlangan. Tadqiqot davomida qo‘rquvni ifodalovchi so‘zlar, frazeologik birliklar va metaforik tasvirlar tahlil qilingan. Nemis tilida qo‘rquv hissi batafsil tasniflanib, individual xavfsizlik va hissiyotga ko‘proq urg‘u beriladi. O‘zbek tilida esa qo‘rquv metaforik obrazlar va jismoniy reaksiyalar orqali ifodalanadi. Mazkur maqola madaniyatlararo lingvistika va hissiyotlarni lingvistik ifodalash bo‘yicha ilmiy izlanishlarga asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: Qo‘rquv konsepti, konsept tushunchasi, lingvistik birliklar, frazeologik iboralar, metaforalar, madaniyatlararo qiyoslash, hissiyotlarning lingvistik ifodasi.

Kirish: Qo‘rquv - inson hayoti davomida eng muhim va doimiy hissiyotlardan biri. U xavf, noma‘lumlik yoki noqulaylik holatida namoyon bo‘ladi. Ushbu hissiyot ko‘pgina tillarda lingvistik va madaniy jihatdan o‘ziga xos tarzda ifodalanadi. Tilshunoslikda konsept sifatida o‘rganilgan qo‘rquv hissi inson dunyoqarashi, madaniyati va til tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu maqola O‘zbek va nemis tillarida qo‘rquv konseptini ifodalovchi so‘z, ibora va metaforalarni qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan.

1. Qo‘rquv konseptining nazariy asoslari

1.1. Konsept tushunchasi: Kognitiv tilshunoslikning tayanch tushunchalaridan biri bu konseptdir. Bu atama XX asrning 90-yillariga kelib qollanila boshladi.

Konsept sozi aslida lotincha soz bolib, tushuncha manosini ifodalaydi. Hozirda konsept terminidan tushuncha sozining sinonimi sifatida foydalanilmoqda.

Konsept termini matematik mantiq, madaniyatshunoslik, psixologiya kabi fanlarda ham faol qollanilmoqda. Y.S.Kubryakova takidlaganidek, konsept termini tafakkur, anglash, malumotlarni saqlash va qayta ishlash kabi muammolar bilan shugullanuvchi kognitiv psixologiya hamda kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya fanlari uchun soyabon vazifasini o'taydi. Konseptlar xalqning ongida jamoa merosi sifatida, uning manaviy mulki, madaniyati sifatida namoyon boladi. Aynan jamoaning tafakkuri konseptning boqiyiligini taminlovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Konsept lingvistik kategoriya sifatida tushuncha kategoriyasini til tizimida namoyon etuvchisidir. I.I.Meshchaninov tushuncha kategoriyasiga (понятийное категории) oydinlik kiritadi. Uning fikricha, tilda ifodalanayotgan har qanday narsani tushuncha kategoriyasi deb bo'lmaydi.

Tushuncha kategoriyasi tilning turli sathlarida, turli vositalar orqali ifodalanish imkoniyatiga ega. Konsept til vositalari, leksik-semantik paradigmalar orqali namoyon boladi, yani konseptning umumiy mazmunini bir markazga birlashgan semantik maydon hosil qiluvchi leksik birliklar tashkil etadi. Bu maydonga kiruvchi leksik birliklar manosiga kora bir-biri bilan uzviy aloqada boladi. Konsept tushunchasi ozida mantiqshunoslik, psixologiya, tilshunoslik va bilish nazariyasi fanlarining ozaro bogliqligi, hamkorligini aks ettiradi. Konsept tafakkur birligi hisoblanib, uning asosida tushuncha, mano va obraz yotadi. Xullas, mentalingvistikaning mantiqiy, psixik (ruhiy), semiotik (belgili), kontensiv (tushunchaviy) yonalishlari antropotsentrik tilshunoslikning vujudga kelishiga sabab boldi.

Konsept - bu inson ongi va tili orqali madaniyat va dunyoqarashni aks ettiruvchi asosiy bilim birligi. Tilshunoslikda konseptlarni o'rganish xalqning madaniyati, hayot tarzi va hissiy dunyosini tahlil qilishga imkon beradi. Qo'rquv konsepti esa universal hissiyot bo'lib, har bir xalq tilida o'ziga xos jihatlarda namoyon bo'ladi.

1.2. Qo'rquvning psixologik va madaniy aspektlari

Qo'rquv insonning o'zini himoya qilish instinkti bilan bog'liq. Psixologlar uni xavf va noma'lumlikka javob sifatida ta'riflaydilar. Turli xalqlar madaniyatida qo'rquvga bo'lgan munosabat ham farqlanadi: sharq xalqlarida ijtimoiy qo'rquv

(masalan, obro‘ni yo‘qotish) ko‘proq uchrasa, g‘arb madaniyatida individual xavfsizlik muhim o‘rin egallaydi.

2. O‘zbek tilida qo‘rquvni ifodalovchi lisoniy birliklar

O‘zbek tilida qo‘rquv hissi quyidagi asosiy vositalar orqali ifodalanadi:

2.1. Leksemalar orqali ifoda:Qo‘rqmoq, cho‘chimoq, seskanmoq, vahima, dahshat, hadiksirash, qo‘rqmas, qo‘rquvli, qo‘rqinqiramoq, qo‘rqitmoq, xavotir bo‘lmoq kabi so‘zlar qo‘rquv hissini bildiradi. Bu so‘zlar intensivlik va hissiy ko‘lam jihatidan farqlanadi:

“Qo‘rqmoq” - umumiy qo‘rquvni ifodalaydi.

“Cho‘chimoq” - qisqa muddatli yoki kutilmagan qo‘rquvni bildiradi.

2.2. Frazelogik birliklar: Frazelogik birliklar O‘zbek tilida hissiyotni tasvirlashda muhim rol o‘ynaydi:

“Yuragi yorilib ketay dedi, yuragi qinidan chiqmoq, uchib tushmoq”, – qo‘rquvning yuqori darajasi.

“Qo‘rqib qoldi, kapalagi uchmoq, yuraksizlik qilmoq, yuragi betlamay, dov bermay ketmoq, quyonyurak bo‘lmoq” – oddiy darajadagi qo‘rquv.

2.3. Metaforik tasvirlar: Qo‘rquv O‘zbek tilida ko‘pincha insonning jismoniy holati orqali ifodalanadi:

“Rangi oqarib ketdi.”

“Tizzasi qaltiradi.”

3. Nemis tilida qo‘rquvni ifodalovchi lisoniy birliklar:

Nemis tilida qo‘rquvni ifodalovchi lingvistik birliklar quyidagilardan iborat:

3.1. Leksemalar orqali ifoda:Nemis tilida qo‘rquvga oid asosiy so‘zlar:

Angst – umumiy qo‘rquv.

Furcht – xavf yoki tahdid bilan bog‘liq qo‘rquv.

Panik – kuchli va keskin qo‘rquv holati.

3.2. Frazelogik birliklar:“Angst haben” – qo‘rqmoq.

“Das Herz rutscht in die Hose” – "Yuragi joyidan chiqib ketdi".

“Die Knie schlottern” – "Tizzalari qaltiradi".

3.3. Metaforalar va tasviriy iboralar:Nemis tilida qoʻrquv koʻpincha kuchli dramatik tasvirlar orqali ifodalanadi:

“Mir läuft es kalt den Rücken herunter” – "Mening belimdan sovuq yugurib oʻtdi".
“Er wurde blass vor Angst” – "Qoʻrquvdan oqarib ketdi".

Nemis madaniyatida qoʻrquvga oid iboralar koʻpincha individual his-tuygʻularni aks ettiradi va keng kontekstda ishlatiladi.

4. Qoʻrquv konseptining qiyosiy tahlili

4.1. Semantik tahlil:Oʻzbek tilida qoʻrquvga oid soʻzlar koʻproq kishi his-tuygʻularini ifodalasa, nemis tilida soʻzlar orasidagi semantik farqlanish aniqroq.

Masalan, Angst va Furcht bir-biridan vaziyatga qarab farqlanadi, Oʻzbek tilida esa "qoʻrqmoq" yoki "choʻchimoq" kengroq qoʻllanadi.

4.2. Frazologik birliklar qiyosi:Oʻzbek tilida: “Yuragi qaltiradi,yuragi qinidan chiqay dedi kabi iboralar fiziologik tasvirlarga asoslangan.

Nemis tilida: “Das Herz rutscht in die Hose” kabi iboralar hissiyotning obrazli tasvirini beradi.Oʻzbek madaniyatida qoʻrquv ijtimoiy munosabatlar va masʼuliyat bilan bogʻliq.

Nemis madaniyatida esa individual xavfsizlik va shaxsiy his-tuygʻular ustuvor ahamiyatga ega.

Xulosa: Qoʻrquv konsepti Oʻzbek va nemis tillarida turli xil lingvistik va madaniy vositalar bilan ifodalanadi. Har ikki tilda qoʻrquv hissiyoti boy metaforik va frazeologik birliklar orqali tasvirlanadi. Ammo nemis tilida qoʻrquvning semantik darajada batafsil tasniflanishi va lingvistik aniqligi yaqqol namoyon boʻladi. Ushbu qiyosiy tadqiqot lingvistik va madaniy jihatlarni chuqurroq oʻrganishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Mamatonov,A " Zamonaviy lingvistika". Toshkent
- 2.Apresyan, Y. D. (1995). Leksicheskiye znacheniya i kontsepty. Moskva.
- 3.Fillmore, C. J. (1982). Frame Semantics. Linguistics Society of America.
4. Usmonov, O. (2015). Oʻzbek tilining frazeologiyasi. Toshkent.
- 5.Duden. (2024). Deutsche Sprache und Synonymik. Berlin.
6. Langacker, R. W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar. Stanford University Press.
- 7." Oʻzbek tilining izohli lugʻati" (2022)

